

Udržitelný nerůst. Nový zastřešující koncept v environmentální argumentaci?¹

Sustainable Degrowth: An Emerging Key Concept in Environmental Argumentation?

Eva Fraňková a Naďa Johanisová

ABSTRACT The twenty-year-long dominance of the sustainable development concept in environmental argumentation has, according to many authors, devalued its contents and led to a loss of its capacity to motivate needed changes in the behaviour of both individuals and whole societies. The concept of sustainable degrowth, which has gained increasing prominence in the last decade within both the eco-social movement and the academic debate, can be seen as an attempt to resurrect a radical environmental ethos. Sustainable degrowth can be defined as a democratic, equitable and environmentally beneficial process of gradually decreasing the volume of production and consumption, the goal of which is to improve human wellbeing. Degrowth argumentation springs from a wide spectrum of intellectual sources including environmental ethics, ecological economics and critical approaches in development theory. Both the activist and the academic wings of the degrowth movement have developed since 2000 predominantly in France, Italy and Spain, and to a lesser degree in many other countries. The degrowth concept differs from voluntary simplicity or downshifting by its call for systemic social change and can be interpreted as an intermediate stage leading to a steady-state economy. A key argument of the degrowth movement is criticism of mainstream economic fundamentalism and of the de-politicization of public space. How to achieve this alternative to the current system (which is based on the logic of economic growth) remains an open question.

KEY WORDS sustainable degrowth, sustainable development, key concepts in environmental argumentation, radical environmental movement

Úvod

Od zprávy Brundtlandové z roku 1987 (WCED 1987), a zejména po konferenci v Rio de Janeiru v roce 1992 se stal udržitelný rozvoj univerzálním zastřešujícím pojmem environmentální argumentace. Existují nesčíslné svazky zabývající se jeho historií (Dresner 2008; Adams 2009), definicí a obsahem (Hopwood a kol. 2005), i možnostmi aplikace (Hardi a Martinuzzi 2007; Seuring a Müller 2008). I když přetrvávají diskuse o významu a vůbec

---

Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU, 1/2013. S. 13–34. ISSN 1214-813X.

¹ Tento text vznikl za podpory grantového projektu Environmentální aspekty životního způsobu III (MUNI/A/0788/2011).

možnosti udržitelného rozvoje (Redclift 2005), ustálily se dva jeho výklady, které se liší mírou své radikality (Dietz a Neumayer 2007). Tzv. slabá udržitelnost (*weak sustainability*) předpokládá, že je možný pokračující ekonomický růst a zároveň snižování jeho negativních dopadů na životní prostředí. Pro její zastánce je typická důvěra v technologický pokrok a schopnost trhu stimulovat potřebné inovace (viz například WB 2003). Přístup tzv. silné udržitelnosti (*strong sustainability*) naopak zdůrazňuje závislost ekonomického systému na systému přírodním a nemožnost libovolně překonávat omezenou dostupnost přírodních zdrojů pomocí vyrobeného kapitálu. V tomto pojetí je pokračující ekonomický růst možný jen za cenu potenciálně nevratného poškozování ekosystémů (viz například Daly a Farley 2004).

V souladu s přáním jeho tvůrců a propagátorů se konceptu udržitelného rozvoje postupně podařilo proniknout i daleko za hranice environmentalistiky. Postupně se stal součástí dalších oborů vědy, politiky, a do jisté míry ho přejal i podnikatelský sektor (Nováček 2011). Když předseda představenstva chemicko-drogistického gigantu DuPont na obálce knihy *Green to Gold* (Esty a Winston 2009) prohlašuje, že „[ž]ádný ředitel si nemůže dovolit ignorovat Zelenou Vlnu, která se prohnila světem obchodu. Tato kniha ukazuje, jak učinit z udržitelnosti jádro své strategie – a vydělat na ní peníze“, jde nejspíš zároveň o naplnění snu „slabých“ a noční můry „silných“ představitelů zmíněného konceptu.

Swyngedouw (2010) v tomto kontextu argumentuje, že se kolem nás vyrojila celá řada „udržitelností“ (*sustainability*) a vlastně je prakticky nemožné najít kohokoli, kdo by byl *proti* udržitelnosti v některé její podobě.² Podle něj tento do značné míry zdánlivý či umělý konsensus vytváří post-politické podmínky (viz Žižek 1999a: 35, 1999b: 198 či Mouffe 2005) – ohledně udržitelnosti panuje „společenská shoda“ a dílčí nedostatky se řeší administrativně-technickými nástroji. Mnohdy palčivé environmentální či sociální problémy tak neslouží jako katalyzátor obecnějšího protestu proti společensko-ekonomickému systému, který k nim vedl či je přinejmenším umožnil, ale jsou inhibovány v dílčích kauzách, které se řeší v rámci tohoto systému a pomocí jeho nástrojů (Swyngedouw 2010: 193–199). Po více než dvacetileté „kariéře“ udržitelnosti ve veřejném prostoru tak lze kriticky zhodnotit, že

[v] kontextu prohlubujících se globálních environmentálních problémů nebyl diskurs „udržitelného rozvoje“ [...] schopen poskytnout zastřešující politiky a radikální změnu chování, která je potřebná na individuální i kolektivní úrovni. Stále žijeme ve světě nekontrolovaného konsumerismu, excesivní materiální spotřeby a závislosti na fosilních palivech. (Martinez-Alier a kol. 2010b: 1741)

Právě vloni (2012) jsme byli svědky konference Rio+20, která měla zhodnotit uplynulých 20 let vývoje lidstva a dát nový impuls světovému environmentálnímu hnutí (Korten 2012).

² „Greenpeace je pro [udržitelnost]. George Bush Jr. i Sr. jsou pro, Světová banka a její předseda (hlavní podněcovatel války v Iráku) jsou pro, papež je pro, můj syn Arno je pro, sběrači kaučukového mléka v amazonské Brazílii jsou pro, Bill Gates je pro, i odbory jsou pro. Všichni se podle všeho zajímají o dlouhodobé socio-environmentální podmínky přežití (části) lidstva; většina nicméně pokračuje v zajetých kolejkách (*business as usual*)“ (Swyngedouw 2010: 190). Aniž by to zásadněji narušilo jeho argumentační linii, je přece jen zjevné, že Swyngedouw nezná Václava Klause. Ke Klausově roli v české environmentální debatě viz Binka (2008: 4–20, 68–72) či Barna (2010).

Rostoucí a dosti autonomní eko-sociálně-politická hnutí v zemích Latinské Ameriky³ a zároveň étos předchozího úspěšného summitu představovaly možnost proměny či alespoň zásadnějšího posunu v celosvětovém environmentálním diskursu.⁴ Přestože informovaná očekávání nebyla zrovna nejvyšší (Moldan 2012) a na propracovanější kritická hodnocení se teprve čeká,⁵ bezprostřední dojmy odráží spíše zklamání (Monbiot 2012). Klíčovým pojmem summitu se každopádně stala zelená ekonomika (*green economy*). Ani její definice ovšem není jednoznačná (viz UN 2012a: 10–14, OECD 2011 či UN 2012b) a zásadní otázkou zůstává, jestli zelená ekonomika může, má nebo dokonce musí být rostoucí, či nikoliv. V tomto smyslu se klíčovým, i když poněkud implicitně, stal opět „spor o ekonomický růst“ (Mishan 1994).

To vše v období, kdy se západní svět a zejména EU vypořádávají s ekonomickou krizí a prakticky jedinou odpovědí politických i ekonomických elit na tuto situaci je co nejrychlejší opětovné „nastartování“ ekonomického růstu. Zároveň se ale množí hlasy, které snahu o růst za každou cenu kritizují, či přinejmenším kritizují naši závislost na ekonomickém růstu a růst pro růst samotný (Sedláček a Orrell 2012). Tato kritika samozřejmě není sama o sobě nová (již zmíněný Mishan, Meadows a kol. 1972 a řada dalších) nicméně se změnil kontext, ve kterém tyto myšlenky rezonují. Z někdy těžko stravitelných teoretických argumentací (Georgescu-Roegen 1973) se debaty o nutnosti, možnosti či nesmyslnosti ekonomického růstu přetavily v sociální hnutí, které si nerůst vytklo do svého názvu – hnutí udržitelného nerůstu. Jak prohláší jeden z jeho akademických zastánců, Giorgos Kallis (2011: 873): „udržitelný nerůst není jen nevyhnutelná hypotéza, ale také potenciálně silná (*potent*) politická vize, která může sehrát sociálně transformativní roli.“

Přestože zůstává otázkou, jestli současné hnutí udržitelného nerůstu obohacuje teoretickou debatu o nové argumenty (van den Bergh 2011), začíná být zřejmé, že představuje jedno z nových sociálních hnutí (viz Touraine 1981, dle Znebežánek 1997) poslední dekády, které spojuje různé existující kritické proudy a poskytuje jim nový rámec interpretace současných problémů i jejich možných řešení (Demaria a kol. 2013). Zdánlivě paradoxně se pak toto hnutí šíří nejrychleji v zemích, které jsou ekonomickou krizí postiženy nejvíce (Španělsko, Itálie). Z tohoto pohledu získávají na zajímavosti jak samotné argumenty ohledně ekonomického (ne)růstu, které kombinují několik starších myšlenkových proudů v novém kontextu, tak i současné hnutí udržitelného nerůstu, které se je snaží přetavit do nové alternativní celospolečensky žádoucí vize (udržitelného) rozvoje lidské společnosti. I když není zřejmé, zda

---

³ Viz například koncept a hnutí *Buen Vivir* (Fatheuer 2011) či hnutí *Via Campesina* (<http://viacampesina.org>, Martinez-Alier 2011). Roste také množství environmentálních konfliktů, které získávají světovou pozornost (Martinez-Alier a kol. 2010a, Walter a Martinez-Alier 2010). Dle Escobara (2010: 1) je zároveň „Latinská Amerika jediným regionem světa, kde se dějí nějaké zásadnější proti-systémové procesy [i] na úrovni států“.

⁴ Někteří z politických ekologů (D’Alisa 2012) předpovídali, že se klíčovým pojmem konference Rio+20 stanou občiny (*commons*, viz Ostrom 2000).

⁵ Například *Call for papers: speciální číslo Review of Radical Political Economics* na téma *Political Economy of Sustainable Development* (uzávěrka 1. dubna 2013). Viz <http://www.urpe.org/rrpe/Announcements/CallForPapers/CFPSpecialIssuePEOfSustainableDevelopment.htm> (Všechny internetové zdroje jsou citovány 31. 8. 2012, pokud není uvedeno jinak.)

hnutí v tomto ohledu uspěje, považujeme jeho potenciál za hodný pozornosti, a pokusíme se ho proto v následujícím textu přiblížit.

Nutno říci, že publikovaných analytických textů na toto téma není ani v zahraniční literatuře mnoho (již zmínění Fournier 2008; Martinez-Alier a kol. 2010b; Demaria a kol. 2013), v českém prostředí pak prakticky žádný. Jakýsi zastřešující cíl tohoto textu tak tvoří snaha tuto mezeru zaplnit. Konkrétněji si tento text klade za cíl: 1. Uvést možné definice a interpretace pojmu *udržitelný nerůst*; 2. představit intelektuální zdroje, ze kterých současná nerůstová argumentace vychází; 3. načrtnout historii vývoje hnutí udržitelného nerůstu v jeho aktivistické i akademické linii; a 4. konfrontovat nerůst s jinými environmentálními koncepty a diskutovat proklamovaný cíl „dekolonizace našeho myšlení“ (viz dále) od ekonomicko-růstové logiky. Jelikož aktivistická i akademická stránka hnutí udržitelného nerůstu se rozvíjí a získává pozornost až během posledního desetiletí, tento text pracuje se zdroji zejména z období 2000–2012.⁶

Co znamená „udržitelný nerůst“

V úvodníku ke speciálnímu číslu *Journal of Cleaner Production* věnovanému nerůstu prohlašuje jeden z myšlenkových otců nerůstu, Serge Latouche: „Nerůst není koncept, rozhodně tedy ne koncept symetrický růstu. Je to politický slogan s teoretickými důsledky“ (Latouche 2010: 519). Obdobně Demaria a kol. (2012) uvádějí nerůst jako původně aktivistický slogan, který se postupně rozšířil a prosadil v rámci sociálního hnutí, a teprve následně začal pronikat i do impaktovaných časopisů. Přesný obsah tohoto pojmu je tedy ještě vyjednáván, často v rámci jeho kritiky – viz například van den Bergh (2011), který upozorňuje právě na jeho nejednoznačnost a také jistou naivitu: „Texty na toto téma [nerůst] mají tendenci být spíše normativní a idealistické, než analytické a realistické“ (van den Bergh 2011: 884). V současnosti je nicméně nerůst v akademickém prostředí již dosti zabydlen.⁷

Nerůst lze stručně definovat jako „sociálně spravedlivé postupné snižování produkce a spotřeby, které zvyšuje lidskou spokojenost a zlepšuje ekologické podmínky na lokální i globální úrovni, v krátkodobém i dlouhodobém horizontu“ (Schneider a kol. 2010: 512, velmi obdobně například i Martinez-Alier a kol. 2010b či Kallis 2011).⁸ Latouche pak charakterizuje

⁶ Nerůstové hnutí přináší i zajímavé rozšíření metodologických přístupů, například koncept tzv. pozorující účasti (*observing participation*) oproti standardnímu zúčastněnému pozorování (*participant observation*), viz například Cattaneo (2006) či D'Alisa a kol. (2010). Bližší argumentace ovšem přesahuje možnosti tohoto textu, stejně jako obecnější rámec tzv. post-normální vědy (*post-normal science*, viz například Funtowicz a Rawetz 1994), ke které se řada nerůstových autorů explicitně hlásí.

⁷ Pokud pomineme historické konotace, které budou částečně zmíněny vzápětí, po několika prvních ojedinelých textech explicitně věnovaných nerůstu (Latouche 2007 či Fournier 2008) bylo v roce 2010 vydáno již zmiňované speciální číslo *Journal of Cleaner Production* (Vol. 18, Issue 6), které bylo v roce 2012 následováno dalšími, *Capitalism Nature Socialism* (Vol. 23, No. 1), *Futures* (Vol. 44, Issue 6) a 2013 *Environmental Values* (Vol. 22, No. 2).

⁸ Dle Martinez-Aliera a kol. (2010b: 1742) můžeme vizi udržitelného nerůstu chápat jako „sociálně spravedlivý (*equitable*) a demokratický přechod k menší ekonomice s menším množstvím produkce

nerůstovou společnost jako „společnost založenou na kvalitě spíše než kvantitě, na spolupráci spíše než konkurenci [...] lidství osvobozeném od ekonomismu, pro které je cílem sociální spravedlnost. Heslo nerůst se v první řadě snaží upozornit na nesmyslný cíl růstu pro růst“ (Latouche 2003: 18, cit. dle Martinez-Alier a kol. 2010b: 1742). Pro pochopení různých rovin významů nerůstu může být užitečná také interní lingvistická debata ohledně ústředního pojmu celého hnutí.

Jak uvádí Latouche (2010: 519–520), francouzský pojem *décroissance* neznamená pouze snižování růstu, ale také jisté jeho opuštění, distancování se od něj. Oba významy (vlastní materiální snižování ekonomické produkce i více abstraktní/morální distancování se od růstu či závislosti na něm) fungují obdobně i v jiných románských jazycích: *decriscita* (italsky), *decrecimiento* (španělsky) či *decreixement* (katalánsky). Naopak překlady do germánských jazyků činí problémy a obdobně v angličtině pojem *degrowth* nevyjadřuje přesně onu kombinaci *snižování* a zároveň *odklonu*. Formálně významově přesnější by tedy podle Latouche, jak ostatně navrhuje i van den Bergh (2011), byl pojem *a-growth*, analogický například a-teismu, tedy ne odpor, ale prostě opuštění, nezáměr o dané téma. Latouche ale s tímto návrhem není jazykově spokojen a ze všech nedokonalých anglických variant (*decrease*, *decline*, *shrinking* či třeba *diminishing*) stále upřednostňuje *degrowth*. Jako zajímavost pak uvádí návrh svého japonského překladatele použít hudební termín *decrescendo*. Kallis k tomuto tématu dodává, že ono Latoucheovo „a-“ nevyjadřuje nezáměr, Latouche podle něj naopak prosazuje aktivní proces osvobození našich myslí (*decolonisation of our imaginary*) od myšlenek, představ a institucí založených na logice růstu, produktivismu a akumulace pro ně samé. V tomto smyslu i anglické „de“ reprezentuje vhodně onen aktivní rys tohoto osvobozujícího procesu (Kallis 2011: 877).⁹

V češtině je překlad také problematický. Zde používaný *nerůst* má totiž nejen výše zmiňované nedostatky, ale navíc neznamená nutně snižování (jako v případě *degrowth* a všech z latiny odvozených variant), ale může znamenat i ustálený stav či stagnaci, tedy cokoli kromě vlastního růstu. Jiné jazykové varianty (například pokles, snižování, úbytek či v druhém významu například odklon či odrůst) jsou jistě možné (Johanisová 2010), zřejmě ale ne lepší. Johanisová (2012) pak často používá slovní spojení *ekonomický nerůst*, které zdůrazňuje primárně ekonomické významové a argumentační souvislosti. Zde citované zdroje ale často uvádějí krom samotného *degrowth* spíše spojení *sustainable degrowth*, tedy udržitelný nerůst. S cílem odlišit komplexní ideje a argumentaci nerůstového hnutí od „prosté“ ekonomické recese či krize (tedy poklesu HDP v rámci současného, růstově založeného systému)

---

a spotřeby“. Dle Kallise (2011: 874) pak „[u]držitelný nerůst může být z ekologicko-ekonomické perspektivy definován jako sociálně udržitelné a spravedlivé snižování (a případně stabilizace) [materiálového a energetického] průtoku na úrovni společnosti“. Průtok je přitom dle Dalého (1996) vymezen jako hmota a energie, kterou daná společnost/společenský systém vytěží, přepraví, přerozdělí, spotřebuje a vrátí zpět do prostředí ve formě odpadu.

⁹ V praxi pak existuje další varianta, použitelná i pro germánské jazyky, vyjadřující spíše již proběhlý proces opuštění růstové logiky, i když stále se k pojmu růstu vztahující. Jde o předponu *post-* (*post-growth*, *Postwachstum*), či v obdobném významu formulace *beyond growth*.

tedy budeme používat slovní spojení *udržitelný nerůst*, případně jednoslovný pojem *nerůst* v analogickém významu, pokud citovaní autoři explicitně neuvedou jinak.

V rámci snahy koncept *udržitelného nerůstu* konkrétněji uchopit a vyjasnit předkládá van den Bergh (2011) v pozici sympatizujícího kritika pět možných interpretací, co vlastně může v rámci *nerůstu nerůst*.¹⁰ V jeho pojetí je to 1) *nerůst*, respektive snižování HDP, tedy peněžní hodnoty vyprodukovaného zboží a služeb v dané ekonomice za určité období; 2) *nerůst spotřeby*, tedy objemu spotřebovaného zboží a služeb, a potažmo také přírodních zdrojů; 3) *nerůst pracovní doby*, tedy snižování počtu hodin standardního pracovního týdne; 4) *radikální nerůst*, tedy radikální změna (respektive celý soubor radikálních změn) v ekonomice, včetně změny hodnot, preferencí, fungování trhů, finančního systému, vlastnictví atd.;¹¹ a konečně 5) *fyzický nerůst*, ve smyslu zmenšení velikosti, fyzického objemu ekonomiky, jehož cílem je dosažení tzv. *steady-state*, tedy ustáleného stavu, který respektuje environmentální limity a umožňuje dlouhodobě *udržitelné* fungování ekonomiky v rámci ekosystému Země.

Zastánci *nerůstu* každopádně jednoznačně odmítají první interpretaci jako zavádějící:

Cílem *udržitelného nerůstu* není *nerůst* HDP. HDP se bude nevyhnutelně snižovat jako vedlejší důsledek *udržitelného nerůstu*, to podstatné je ale otázka, zda tento pokles může nastat sociálně a environmentálně *udržitelným* způsobem. [...] *Udržitelný nerůst* není totožný s negativním růstem HDP v rámci růstově založené ekonomiky. (Kallis 2011: 874)

Nerůst neznamená negativní růst, takový koncept by byl vnitřně rozporný a absurdní, znamenající posun vpřed a zároveň zpět. (Latouche 2003: 18, cit. dle Martínez-Alier a kol. 2010b: 1742)

Z van den Berghových pěti možností je zřejmě nejvíce vypovídající ta čtvrtá, *radikální nerůst*. *Nerůst* se ale jednoznačně interpretaci a operacionalizaci jaksí brání. Spíše než o analytický nástroj s konkrétní sadou indikátorů jde podle jeho zastánců o „polemickou diagnózu a prognózu naší společnosti“ (Demaria a kol. 2013: 1), která vychází z vícero intelektuálních zdrojů.¹²

Zdroje *nerůstové* argumentace

Za první výraznou oblast intelektuální inspirace lze považovat environmentální etiku založenou na přesvědčení, že ekosystémy mají hodnotu samy o sobě, nikoli pouze jako „přírodní zdroje“ užitečné pro člověka. Hlavní motivací *nerůstu* je zde hledání rovnovážného vztahu mezi lidskou společností, industriální produkcí a ekosystémy a cílem snížení současného

¹⁰ Van den Bergh a de Mooij (2002) také poskytují přehledný úvod do debaty o kritice ekonomického růstu.

¹¹ Jde o jistou kombinaci předchozích bodů 2) a 3), která jde ovšem hlouběji. Valerie Fournier (2008: 528) nazývá tento přístup „únik z [kapitalistické] ekonomiky“.

¹² Následující členění intelektuálních zdrojů *nerůstu*, včetně výběru relevantních autorů, je z větší části převzato ze zmiňovaných textů Demaria a kol. (2012), místy doplněno o velmi obdobné, ale stručnější pojetí v článku Schneidera a kol. (2010: 511–512) a trochu jinak pojatou analýzu Martínez-Aliera a kol. (2010b: 1742–1743).

tlaku na jejich využívání. Jednou z možných strategií v této oblasti je pojetí ekosystémů jako „commons“ (občin), tedy společně/komunitně spravovaných zdrojů a statků oproti neoliberalně ekonomicky založenému důrazu na soukromé vlastnictví (viz Ostrom 2000).

Druhý výrazný zdroj představuje kritika rozvoje, včetně tzv. *developmentalismu* (viz Deb 2009: kap. 3), a etika anti-utilitarismu. Esencí je v tomto případě kritika prosazování západního modelu rozvoje jako nejlepší nebo dokonce jediné možné varianty vývoje společností a související uniformizace kultur.¹³ Z hlediska (anti-)utilitarismu je pak relevantní kritika konceptu *homo economicus* jako racionální kalkulující entity, jejíž jedinou motivací je maximalizace vlastního užítku.¹⁴

Třetí myšlenkový zdroj vychází podle Demaria a kol. (2012: 11) z psychologie a spirituality a spočívá v kritice životního způsobu založeného na závislosti či posedlosti růstem, zhmotněné v koloběhu: více pracovat, vydělávat i spotřebovávat. Zdůrazňuje potřebu orientovat se (i) na jiné cíle než hromadění materiálních statků (Fromm 1976), hledat vnitřní harmonii a sladit společenské role zaměstnance, spotřebitele, občana atd. Tento zdroj staví na tzv. ekonomii štěstí (*economics of happiness*) odvozené z tzv. Easterlinova paradoxu (od určité hranice příjmu již zvyšující se ekonomický blahobyt nepřináší proporční růst životní spokojenosti, viz například Jackson 2009: 35–48). Souvisejícím proudem je také hnutí dobrovolné skromnosti (*voluntary simplicity*), ekonomie dostatku (*enoughness*, Schumacher 1973) či trvalosti (*economy of permanence*, Kumarappa 1960).

Čtvrtý zdroj argumentace vyrůstá z ekologické ekonomie či bioekonomie, která zdůrazňuje význam fyzikálního rozměru ekonomie, tedy zejména otázku dostupnosti zdrojů, a zároveň prostoru pro ukládání odpadů lidské činnosti (Daly a Farley 2004). Georgescu-Roegen (1971) vyvozuje ze druhého termodynamického zákona, že lidská činnost nevyhnutelně vede ke zvyšování entropie v rámci zemského systému a že nejen energetické, ale i materiální zdroje podléhají nevyhnutelné jednosměrné degradaci směrem k menší uspořádanosti, a tedy menší využitelnosti pro ekonomickou produkci.¹⁵ V obdobném duchu Odum a Odum (2001)

---

¹³ Mezi zásadní autory píšící v tomto duchu patří Wolfgang Sachs (1992) či Debal Deb (2009). Schneider a kol. (2010: 511) nazývají tento zdroj „kulturální“ (*culturalist*).

¹⁴ Alternativní pojetí založené na kritice „komodifikace sociálních vztahů“ zahrnuje například zdůraznění významu daru a reciprocity (Mauss 1924, aktuálně také Latouche 2007), kritiku komodifikace (Polanyi 1944, či aktuálně například Gómez-Baggethun a Ruiz-Pérez 2011) či ideu „původní společnosti dostatku“ (*original affluent society*) Marshalla Sahlins (1972). Relevantní jsou také alternativní koncepce lidských potřeb, například pojetí potřeb a jejich „uspokojovačů“ dle Max-Neefa (1991).

¹⁵ Georgescu-Roegen (1971) formuluje čtvrtý termodynamický zákon, který říká, že není možné, aby uzavřený systém navždy konal práci neměnnou rychlostí. Jinými slovy, že hmota při konání práce disipuje obdobným způsobem jako energie dle druhého termodynamického zákona. Tato teze vyvolala (a stále ještě mnohdy vzbuzuje) širokou polemiku, pro její ukázkou viz například Bianciardi a kol. (1993, 1996). Dle převládajícího názoru čtvrtý termodynamický zákon z fyzikálního hlediska neplatí, Georgescu-Roegen přesto přináší velmi podstatný vhled do debaty o vzácnosti/vyčerpatelnosti přírodních zdrojů (Daly 1992) a obecně do ekonomie (Mayumi 2003). Pro diskusi na téma platnosti čtvrtého termodynamického zákona a použitelnosti druhého termodynamického zákona v environmentální argumentaci viz též Fraňková (2007).

upozorňují, že využívání všech přírodních zdrojů vždy nevyhnutelně dosáhne dříve nebo později svého maxima, po kterém jejich využitelnost (alespoň dočasně, po dobu jejich regenerace) poklesne. Nerůst je v tomto ohledu nutný, aby došlo ke zpomalení degradace přírodních zdrojů.¹⁶ V rámci industriální ekologie pak představuje zásadní argument tzv. Jevonsův paradox (viz Polimeni a kol. 2009). Jde o často se vyskytující jev, kdy zvýšení materiálové či energetické efektivity (tedy snížení objemu materiálů a energie spotřebovaných na jednotku produkce) vede ke snížení ceny produkce. Potenciální úspora je následkem toho převážena nárůstem celkového objemu spotřeby souvisejícím se sníženou cenou, a tedy zvýšenou poptávkou po daném zboží či službě.

Předposlední, pátý intelektuální zdroj, ze kterého nerůstové hnutí čerpá, tvoří kritika současné formy demokracie, respektive jejího nedostatku při rozhodování o ekonomických a rozvojových záležitostech a také v otázce technologického rozvoje.¹⁷ Castoriadis (například 1985) pak rozvíjí ideu sebe-ustavující se společnosti a demokracie, která podle něj může fungovat, pouze pokud je založená na seberegulaci.

Šestý, poslední zdroj představuje téma spravedlnosti, v jejích různých sférách (ekonomické, sociální i environmentální) i časových horizontech (vnitro- i mezigenerační).

Jak prohlašuje Paul Aries, první nerůst by měl být nerůst nerovností. [...] Spravedlnost není chápána jako obecné rozšíření životního stylu bohatých zemí. Spravedlnost v rámci nerůstového hnutí znamená nejen dematerializaci (tj. snížení materiálové náročnosti) ve světovém měřítku, ale také značné zmenšení velikosti západních ekonomik [...] Přerozdělení zdrojů a bohatství je pro nerůst klíčové, jak v rámci Severu a Jihu, tak mezi nimi. (Demaria a kol. 2013: 13–14)

¹⁶ Relevantní jsou v této souvislosti také teze Frederika Soddyho, který již ve dvacátých letech 20. století varoval, že reálná ekonomika založená na energii a hmotě nemůže růst dostatečně rychle, aby umožnila splácení úroků a růst v oblasti finanční ekonomiky (Soddy 1926, viz též Martinez-Alier 1987).

¹⁷ Zásadními autory jsou zde Ivan Illich (1973) a Jacques Ellul (1988). Illich zavádí pojem radikální monopol (*radical monopoly*) – přestože nové technologie zdánlivě rozšiřují naši možnost volby, ve skutečnosti naši svobodu omezují, neboť vytváří prostředí, ve kterém nezbývá prostor pro možnost nové technologie nepoužívat. Podle něj existuje určitá hranice rozvoje technologií, za kterou již není možné je demokraticky kontrolovat. Ellul jde v tomto ohledu ještě dále a popisuje techniku jako systém, který se rozvinul bez demokratické zpětné vazby a vykazuje vlastnosti autonomie a samoregulace. Pro jeho demokratickou kontrolu je třeba rozvíjet demokratické procesy a vytvářet tak kontrolní zpětnou vazbu, externí vůči technologickému systému (Demaria a kol. 2012: 12–13). Martinez-Alier a kol. (2010b: 1742) uvádí v tomto kontextu ještě Bernarda Charbonneaua (1969), jeho kritiku „gigantismu“ a techniky jako klíčového aspektu modernity – téma, které pak dále rozvíjí výše zmiňovaný Ellul poukazem na proniknutí tlaku efektivity do všech oblastí našeho života do té míry, že se „moderní člověk stává nástrojem svých vlastních nástrojů“ (Martinez-Alier a kol. 2010: 1742). Oba autoři vidí řešení v usilování o asketickou společnost, ve které jsou hlavními sociálními hodnotami kvalita života a solidarita mezi lidmi, namísto důrazu na produktivitu a individualismus. Pro zajímavost, Ellul byl údajně první, kdo přišel s heslem „mysli globálně, jednej lokálně“ (Martinez-Alier a kol. 2010b: 1742).

Výzva ke snižování objemu produkce a spotřeby se tedy týká primárně rozvinutých zemí, jejichž nadměrná spotřeba se nyní děje, podle zmíněných autorů, na úkor zemí chudších. Zásadní je také nedůvěra v tzv. efekt prokapávání (*trickle-down effect*), tj. v představu, že ekonomický růst přinese postupně zlepšení životní úrovně všech. Nerůst zdůrazňuje nutnost přerozdělování, sdílení, a také omezení nepřiměřených příjmů. Z hlediska environmentální spravedlnosti představují zásadní téma konflikty jak na straně produkce výrobků a služeb, tak na straně produkce odpadů (Martinez-Alier 2002).

Existují samozřejmě i další zdroje inspirace, jako například feminismus, hnutí nenásilí či radikální neo-malthusianismus, a také jiné možnosti strukturace zdrojů nerůstu.¹⁸ Nerůstoví autoři považují za podstatné, že nerůstová argumentace vyrůstá z kombinace mnoha zdrojů a je klíčové zohledňovat je všechny zároveň: „Nerůst dává smysl, pokud jsou všechny tyto zdroje brány v úvahu a propojeny. Pokud je posuzujeme odděleně, mohou vést k neuceleným modelům, anebo dokonce k podpoře vlastního ekonomického růstu (například tzv. zelený růst)“ (Demaria a kol. 2013: 14–15). Nerůst tak každopádně představuje snahu a hlubší a mnohohorozměrnou proměnu na úrovni jednotlivců i celých společností, která přesahuje hranice jednotlivých oborů jako ekonomie, sociologie, etika atd.

Hnutí nerůstu ve Francii, Itálii, Španělsku a dalších zemích

Je zřejmé, že výše naznačené myšlenkové zdroje představují notně široký záběr. Vzniká tedy oprávněná pochybnost, zda lze zastánce nerůstu vůbec shrnout pod pojem hnutí, přestože tak bývají běžně označováni (Fournier 2008; Kallis 2011) a sami sebe tak často vnímají.¹⁹ Demaria a kol. (2013) si tuto otázku jako jedni z mála explicitně kladou. V obecné rovině charakterizují sociální hnutí jako „mechanismus, skrze který se různí aktéři zapojují do kolektivních aktivit“. Podle jejich názoru (Demaria a kol. 2013: 3, 15) spojuje různé nerůstové aktéry (například aktivisty, praktiky alternativních životních stylů či akademiky) řada formálních i neformálních vazeb a sdílená kolektivní identita. Ve své analýze vychází z pojetí nových sociálních hnutí a zejména přístupu Goffmana (1974), který studuje sociální hnutí skrze koncept tzv. rámců. V tomto smyslu se nerůst pro mnoho dosud dílčích skupin (například odpůrce autodopravy, jaderné energetiky, zastánce místního biozemědělství či místních měn) stal „povodím, kde se stékají různé proudy kritického myšlení i politické akce“. Jinak řečeno, nerůst se stal sdíleným reprezentačním rámcem, ve kterém jejich snahy dávají smysl (Demaria a kol. 2013: 3). Tento proces rámování lze interpretovat zároveň jako

¹⁸ Martinez-Alier a kol. (2010b: 1742) v zásadě rozlišují pouze dva zdroje tzv. francouzského pojetí nerůstu: 1. politickou ekologii vycházející z díla Georgecsu-Roegena a představovanou dále Gorzem (například 1980) či Grinevaldem (1975); a 2. kritiku pojetí rozvoje v rámci již zmiňovaného kulturalismu, představovanou díly Sahlinse (1972) a Illiche (1981). Zdůrazňuje Illichovu (1981) kritiku omezení lidské tvořivosti a autonomie modernitou a jeho vizi moderní soběstačné společnosti (*modern subsistence society*), ve které budou lidé méně závislí na trzích a státu a technologie budou sloužit k rozvoji opravdových užitných hodnot (*genuine use values*).

¹⁹ Viz například příspěvek „The Degrowth Movement Is Growing“ na webové stránce nerůstové konference v Kanadě (<http://montreal2012.wordpress.com>) či popis vize a cílů australského Post Growth Institute (<http://postgrowth.org/about>).

proces politizace daného tématu, který má dvě hlavní dimenze: diagnostickou a prognostickou (Della Porta a Diani 2006). Ta první spočívá v identifikaci příčin sociálních problémů a konfrontaci s dominantní sociální reprezentací – v našem případě pojmenování závislosti na ekonomickém růstu jako hlavní příčiny současné environmentální, sociální a ekonomické krize. Ta druhá pak spočívá v hledání a formulaci možných řešení a vize jiného sociálního uspořádání – strategie nerůstu představují v tomto ohledu směs reformních a radikálních snah (Demaria a kol. 2013: 4, 15–19).

Sadílková (2011) ve své analýze francouzské odnože nerůstového hnutí využívá klasickou definici Blumera (1969: 99): „Sociální hnutí jsou kolektivní iniciativy usilující o nový životní řád. Mají svůj počátek ve stavu nepokoje; svou sílu odvozují z nespokojenosti se současným způsobem života a z přání a nadějí na nový systém.“ Autorka konstatuje, že zastánce nerůstu lze vnímat jako hnutí, i když značně heterogenní (Sadílková 2011: 10). Typické je prolínání jeho aktivistické, akademické i politické složky: „Můžeme říci, že nerůst je pojem spojený se sociálními i environmentálními hnutími i koncept nově se objevující v akademických a intelektuálních kruzích, které jsou navzájem propojené a vzájemně se ovlivňují“ (Martinez-Alier 2009: 2). Demaria a kol. (2013: 5) přitom upozorňují, že aktivistická forma nerůstového hnutí předcházela tu akademickou.

Za kolébkou současného nerůstového hnutí je považována Francie; působí zde jeden z jeho klíčových mluvčích Serge Latouche (česky 2012), existuje zde řada organizací, které se k nerůstu explicitně hlásí,²⁰ několik novinářů, kteří o něm dlouhodobě píší, a také několik nerůstově orientovaných politických uskupení (Sadílková 2011). K neaktivnějším skupinám patří antireklamní aktivistická organizace *Casseurs de pub*,²¹ která vydává časopis *La Décroissance, le journal de la joie de vivre* (Nerůst, časopis pro radost ze života), pořádá dubnový Týden bez televize či zářijový Den bez nakupování. Specifické jsou dále tzv. pochody za nerůst. První z nich inicioval v roce 2004 Francois Schneider, který strávil téměř rok na cestě s oslicí Jujube a proměnlivým počtem souputníků (od několika desítek po zhruba pět stovek v závěrečné fázi pochodu, který vyvrcholil protesty proti závodům Formule 1 v městčku Magny-Cours). Cílem byly krom symbolického protestu proti zmíněným závodům zejména přednášky a diskuse o (ne)růstu s lidmi v malých vesnicích a městech po cestě, kterých proběhlo přes sto.²² Kratší pochody za nerůst se od té doby konají pravidelně. V Paříži se v roce 2008 konala také první světová konference věnovaná nerůstu.²³

Ve Francii je zároveň zřejmě nejsilnější politicky zaměřená část nerůstového hnutí. V roce 2006 zde vznikla Strana pro nerůst (PPLD, *Parti pour la décroissance*), která se

²⁰ Například ROCADe (Síť odpůrců růstu pro post-rozvoj, <http://www.apres-developpement.org>), IEESDS (Institut ekonomických a sociálních studií pro udržitelný nerůst, <http://www.decroissance.org>) či síť „roznášeců nerůstu“ (*colporteurs de décroissance*). Pro přehled aktérů francouzského nerůstového hnutí viz <http://www.decroissance.info>.

²¹ Viz <http://www.casseursdepub.org>.

²² Více o idejích a zážitcích z prvního pochodu za nerůst viz rozhovor s Francoisem Schneiderem (Fraňková 2012).

²³ Viz konference Ekonomický nerůst pro ekologickou udržitelnost a sociální spravedlnost (<http://events.it-sudparis.eu/degrowthconference/en>).

nicméně kvůli vnitřním rozporům po dvou letech existence téměř rozpadla a proměnila se v politické hnutí, které neusiluje o zvolení:

Strana zvolila raději taktiku snahy o rozšíření veřejné debaty o myšlenky nerůstu, než aby nabízel konkrétní nerůstová opatření. Nerůst by měl být spíše proces přicházející zdola než změna nařízená shora, protože druhá varianta by mohla vést k autoritativnímu systému, zatímco té první může být dosaženo s radostnou rozvážností. (Baykan 2007: 515)

Druhou formací je Politické hnutí odpůrců růstu (AdOC, *Association d'Objecteurs de Croissance*), které zastává tzv. šnečí strategii²⁴ či neelektoralistický přístup.²⁵ Nerůstové myšlenky vnášejí do veřejné debaty také někteří představitelé Strany zelených, zejména její poslanec a bývalý ministr Yves Cochet (Baykan 2007: 516). V rámci prezidentské volební kampaně v roce 2007 pak hájil argumentaci nerůstu kontroverzní zemědělec, anti-globalizační aktivista a odpůrce GMO José Bové. Jeho výzvu ke kandidatuře podepsalo 40 tisíc lidí, v prezidentských volbách získal přes 480 tisíc hlasů, a následně byl v roce 2009 zvolen do Evropského parlamentu (Sadílková 2011: 45).

Chronologicky druhou zemí, kde hnutí získalo širší podporu, se stala Itálie. Zde v roce 2004 vznikla Síť pro nerůst (*Rete per la decrescita*)²⁶ založená skupinou intelektuálů a aktivistů zabývajících se sociální ekonomikou, kritikou rozvoje, anti-utilitarismem a bioekonomií (viz myšlenkové zdroje výše). Klíčovou roli přitom sehrály osobnosti jako Mauro Bonaiuti (životopisec Georgescu-Roegeny), sociolog Marco Deriu či aktivista Dalma Domeneghini. Síť pravidelně pořádá na téma nerůstu letní školy, semináře a konference, v roce 2012 ve spolupráci s dalšími hostila v Benátkách třetí celosvětovou nerůstovou konferenci.²⁷ Spíše na popularizaci myšlenky nerůstu a praktických aktivit v jeho rámci se zaměřuje Hnutí za šťastný nerůst (*Movimento per la decrescita felice*),²⁸ veřejné debaty se nicméně účastní i progresivní katolické, marxistické či anarchistické skupiny (Demaria a kol. 2013: 7).

Třetím významným centrem nerůstového hnutí je pak Španělsko, zejména Katalánsko, kde v Barceloně sídlí skupina *Research & Degrowth* (Výzkum a nerůst).²⁹ Skupina má

---

²⁴ Viz Liegey (2013); šnečí přístup je inspirován logem a výzvou ke zpomalení životního tempa hnutí *Slow (Food) Movement* (<http://www.slowfood.com>).

²⁵ Cílem hnutí je podle jednoho z jeho mluvčích „znovuzískat ‚moc jednat‘ (*power to do*) spíše než ‚moc nad něčím‘ (*power over*). Náš ne-volební přístup náleží k politickému směru, který se snaží vyvrátit iluzorní předpoklad, že získání moci je nutným předpokladem k jakékoli společenské změně. Naše svoboda mluvit, vyjadřovat se určitým způsobem, a náš nezaujatý přístup [k volbám] nám dávají větší svobodu hrát roli ideologického vyzývatele, přicházet s novými myšlenkami a podněcovat debaty i praktické činy“ (Liegey 2012).

²⁶ Viz <http://www.decrescita.it>.

²⁷ Viz <http://www.venezia2012.it>, zde také nejaktuálnější přehled aktérů činných v italském nerůstovém hnutí.

²⁸ Viz <http://decrescitafelice.it>.

²⁹ Viz <http://degrowth.eu>; ze sekce členů je patrné, že do této skupiny patří významná část autorů publikujících akademické texty na téma nerůstu. Z velké části jde o studenty a učitele barcelonského institutu ICTA (Institut de Ciència y Tecnologia Ambientals, Universitat Autònoma de

kromě výzkumu za cíl i diseminaci a praktickou realizaci nerůstových myšlenek.³⁰ Hnutí se v Katalánsku formovalo zhruba od roku 2005, v roce 2008 vznikla Síť pro nerůst (*Xarxa pel decreixement*). Původní debaty se týkaly zejména energetické krize a možných alternativ, v současnosti se k nerůstu jako zastřešujícímu konceptu hlásí skupiny zabývající se agroekologií, vodními zdroji, změnou klimatu či sociální ekonomikou, heslo nerůstu podporuje i celošpanělská síť environmentálních organizací *Ecologistas en Acción* (Ekologové v akci)³¹ (Demaria a kol. 2013: 7–8). Silné je také napojení na další levicová, anti-kapitalistická sociální hnutí s důrazem na autonomii a decentralizaci, často navazující na ideály anarchismu,³² nerůstová pracovní skupina funguje také v rámci hnutí *Indignados*.³³

Další skupinky, často neformálně napojené na některou z dříve zmiňovaných organizací, existují v mnoha dalších zemích (Německo, Norsko, Portugalsko, Řecko, Švýcarsko, Kanada, Mexiko či Brazílie). V České republice nelze mluvit o existenci hnutí, spíše jde o jednotlivce, kteří příležitostně spolupracují, snaží se téma přinášet do veřejné debaty (Fraňková 2012; Johanisová 2012) a ojediněle publikují na toto téma i v zahraničních časopisech (Johanisová a kol. 2013). O udržitelném nerůstu existují v češtině webové stránky,³⁴ v roce 2013 proběhl na toto téma týdenní seminář pro odbornou veřejnost, který pořádalo občanské sdružení Trast pro ekonomiku a společnost. Přestože v ČR neexistuje etablovaná platforma, která by se tématu udržitelného nerůstu soustavně věnovala, působí zde řada environmentálně a sociálně orientovaných organizací, jejichž obdoby se v jiných zemích staly nositeli a šířiteli hesla nerůstu. Bude zajímavé pozorovat, zda se tento trend projeví i u nás. Lze každopádně tvrdit, že v praxi zde existuje řada iniciativ, které jsou s nerůstovými strategiemi v souladu.

Dle Kallise (2011: 876) jsou nerůstové návrhy stále ještě dílčí a různorodé, zahrnují celou škálu od radikálních pokusů o „únik z ekonomiky“ (jako například eko-vesnice, spolubydlení a další formy sdílení, nepeněžní formy směny apod.), přes návrhy na různé úrovně aplikace přímé demokracie, až po více reformní změny v rámci stávajících institucí. Reformy zpravidla

---

Barcelona), viz <http://www.eco2bcn.es>. Tato skupina byla hlavním pořadatelem druhé nerůstové konference v Barceloně v roce 2009, její členové editovali několik specializovaných čísel akademických časopisů na téma nerůstu, viz poznámka 6.

³⁰ Za příklad tohoto přístupu může sloužit Claudio Cattaneo, který žije v komunitním squattu na okraji Barcelony a o této zkušenosti publikuje odborné články (Cattaneo 2010); prohlašuje je ovšem za vedlejší produkt svého životního způsobu, nikoli jeho motivaci. Zároveň je aktivním účastníkem veřejných diskusí i protestních akcí hnutí *indignados* a obhospodařuje olivový háj na katalánském venkově. Obdobně Francois Schneider strávil téměř rok putováním po Francii v rámci tzv. pochodu za nerůst (viz výše) a následně publikoval o nerůstu odborné texty (Schneider a kol. 2010). V nedávné době založil komunitní výzkumnou a tvůrčí nerůstovou základnu Can Decreix v jižní Francii, viz <http://degrowth.org/can-decreix>.

³¹ Viz <http://www.ecologistasenaccion.org>.

³² Viz zajímavý „dokument, výzkum, příběh o vytváření udržitelného, solidárně-ekonomického a decentralizovaného spřádání sítí, které překonají individualizaci a hierarchické rozdělení práce“, snímek *Homage to Catalunya II*, <http://www.homenatgeacatalunyaii.org/en>.

³³ Viz <http://www.acampadadebarcelona.org/ca/comissions/decreixement>.

³⁴ Viz <http://nerust.wordpress.com>.

zdůrazňují redistribuci (práce a volného času, přírodních zdrojů a bohatství), sociální jistoty a postupnou decentralizaci a relokizaci ekonomiky jako způsob, jak snížit materiálové a energetické nároky a zvládnout postupné přizpůsobení se menší ekonomice. (Kallis 2011: 876)

Jak Kallis (2011: 876) upozorňuje, tyto politiky nejsou většinou samy o sobě nijak zázračně objevné. Co je odlišuje od předchozích pokusů je to, že jsou navrhovány dohromady v kontextu nového, velmi odlišného – nerůstového – systému: „Nerůstový balíček představuje celkovou změnu směřování: ne jen změnu prostředků, ale také změnu cílů.“

Konkrétní reformní návrhy pak podle Kallise (2011) zahrnují například: snížení počtu pracovních hodin (Gorz 1994; Victor 2010; nef 2012); instituce zajišťující minimální zdravotní a ekonomické zajištění, například základní příjem (Raventós 2007); politiky v oblasti práce, které umožní menší tlak na produktivitu a vyšší zaměstnanost v sektorech, jako jsou školství či zdravotnictví (Jackson 2009); redistributivní zdanění, zdanění mezinárodních kapitálových transakcí a větší kontrolu daňových rájů, které umožní získat finance na potřebné změny v dalších sektorech (Latouche 2012); decentralizaci bank a finančních institucí (Korten 2008); zavedení lokálních komplementárních měn (Seyfang 2001); moratoria na další těžbu některých zdrojů a budování nové infrastruktury (Kallis a Martinez-Alier 2010); či úplný zákaz některých aktivit, například zákaz reklamy (Latouche 2012). Všichni autoři se nicméně shodují, že jde pouze o návrhy, které by neměly být zaváděny shora proti vůli většiny, ale měly by se stát v prvé řadě předmětem celospolečenské debaty.

Diskuse

Pro pochopení konceptu udržitelného nerůstu může být též užitečné konfrontovat ho s jinými, obdobně zaměřenými směry. Na úrovni jednotlivců se nabízí podobnost s konceptem dobrovolné skromnosti (Vavroušek 1993; Librova 1994; Etzioni 1998) či *downshiftingu* (Ghazi a Jones 2004; Porkertová 2012). Podle Fournier (2008) je dobrovolná skromnost nejčastěji chápána jako součást individuální roviny nerůstového hnutí, nelze ale hnutí na tuto úroveň redukovat. Jeho nedílnou součástí totiž tvoří další dvě roviny: kolektivní akce a projekty zaměřené na sociální a environmentální udržitelnost (například místní spotřební družstva, místní výměnné sítě či místní měny); a politická rovina, která se zaměřuje na celospolečenskou proměnu systému (politické strany či aktivistické skupiny ať už na lokální, národní či mezinárodní úrovni). Obdobně *downshifting*, jako proces dobrovolného snížení příjmů, spotřeby a celkově vypjatého životního tempa (Porkertová 2012: 12–15), lze chápat jako součást osobního nerůstového scénáře pro mnoho obyvatel západních zemí, podle nerůstového hnutí je ale analogický proces žádoucí i v celospolečenském měřítku, na úrovni institucí a sociálních norem (Latouche 2012).³⁵ Z hlediska vztahování nerůstových autorů k souvisejícím myšlenkovým konceptům je třeba upozornit, že idea nerůstu a zejména jeho individuální varianta

---

³⁵ Downshifteři naopak o proměnu na celospolečenské úrovni neusilují, často se od podobných snah dokonce výslovně distancují. Ze sociologických studií vychází jako dosti individualizovaní jednotlivci, jejichž primární motivací je zvyšování kvality vlastního života, nejčastěji ve formě získání více času pro sebe, své záliby a svou rodinu (Porkertová 2012: 32–33).

tzakvané dobrovolné skromnosti je přítomna v historii mnoha kultur. V kultuře evropské tkví její kořeny v myšlení pozdní antiky a zejména v idejích křesťanství, vyzdvihujícího hodnotu evangelijní chudoby.³⁶ Dnešní, převážně sekulárně orientovaní autoři nechávají tento zdroj nerůstové orientace stranou.

V rámci ekologické ekonomie bývá nerůst nejčastěji srovnáván s konceptem tzv. ekonomiky ustáleného stavu (*steady-state economy*), známého převážně z díla Hermana Dalyho (Daly 1992 či Daly a Farley 2004).³⁷ Kerschner (2010) a obdobně také Martinez-Alier a kol. (2010b: 1743–1744) či Kallis (2011: 875) nicméně argumentují, že v současnosti světová produkce a spotřeba limity prostředí významně překračuje. Přestože se tedy s dlouhodobým cílem ekonomiky ustáleného stavu ztotožňují, považují udržitelný nerůst v zemích s vysokou materiální spotřebou za nutnou přechodnou fázi. Z tohoto důvodu jsou zastánci nerůstu také vysoce skeptičtí ke konceptu udržitelného rozvoje, zejména k jeho slabé verzi ve formě zelené ekonomiky či zeleného růstu (viz úvod), která podle nich slibuje nemožné (udržení vysoké materiální spotřeby a zároveň zachování fungujících ekosystémů), a pouze tak oddaluje zavádění potřebných změn.³⁸ Podle Martinez-Aliera a kol. (2010: 1743, 1745) pak není hlavní problém s pojmem udržitelnosti (ten ostatně nerůstové hnutí běžně přejímá jako vlastní přídomek), ale s pojmem rozvoj. Zejména v současném období ekonomické krize podle nich stále pro mnohé, a zejména rozvojové ekonomie a politiky, „dominuje pojmu rozvoje fetiš ekonomického růstu“.

Tato posedlost ekonomickým růstem, spíše než růst samotný (i když ten též), je přitom klíčovým předmětem kritiky nerůstového hnutí. Podle Kallise (2011: 877–878, v reakci na van den Bergha a termín *a-growth*) si netečnost vůči růstu v rámci současného nastavení nemůžeme dovolit, alespoň tedy pokud chceme dosáhnout onoho „zdravého sestupu“ (*prosperous way down*, viz Odum a Odum 2011), neboli *udržitelného* nerůstu. Posedlost růstem je totiž podle něj obecnější problém a má hlubší strukturní (politicko-ekonomické) a kulturní kořeny. Růst je podle něj v jádru současného mainstreamově-ekonomického uvažování, kde se propojuje makroúroveň finančních, vlastnických a pracovních institucí s mikroúrovň individualistických utilitaristických hodnot a představ o světě (*imaginaries*) (Castoriadis 1985, cit. dle Kallis 2011: 877). V českém prostředí proces ekonomizace veřejné debaty a pronikání logiky trhu nejen do oblastí, jako jsou školství, vzdělávání, věda či kultura, ale i jejich zvnitřňování, popisuje Stöckelová (2010).³⁹ V souladu s nerůstovými

³⁶ Srovnej poslední sociální encykliku Benedikta XVI. *Caritas in veritate*.

³⁷ Ustálený stav je definován jako taková velikost produkce a spotřeby v rámci světové ekonomiky, která respektuje ekosystémové limity přírodního prostředí, a je tedy dlouhodobě udržitelná. Podle zmíněných autorů nejde o statický stav, ale o stav dynamické rovnováhy, kdy se kvalita produkce a spotřeby vyvíjí a její velikost může mírně oscilovat, dlouhodobě ale nepřekračuje přírodní limity (Daly 2006: kap. 2).

³⁸ Martinez-Alier a kol. (2010: 1745) citují různé zprávy o neutěšeném stavu světa v sociální i environmentální oblasti a shrnují současnou skepsi: „Po více než 20 letech od svého rozšíření a prakticky univerzální podpory nás diskurs udržitelného rozvoje zanechává se stejnými, nebo ještě horšími problémy než na začátku své éry.“

³⁹ „Hodnota a smysl každé činnosti se v tomto rámci stanovuje prostřednictvím kvantifikace a kalkulace. [...] kalkulace a číselné indikátory se však rychle stávají kvalitou samou, [...] Logika auditu,

autory kritizuje proces depolitizace veřejného prostoru a nerůstové argumentaci se téměř doslovně blíží, když popisuje falešnou dichotomii současného paradigmatu mezi růstem a depresí (Stöckelová 2010: 76).

Jednu z možných reakcí na tuto „kolonizaci našeho myšlení“ (*colonising our imagination*, viz Latouche 2012), tedy pronikání mainstreamové ekonomického uvažování, včetně dominantní ideje růstu, do našich „představ o světě“ (viz výše), navrhuje Fournier (2008), když mluví o „úťeku z ekonomiky“ (*escaping from the economy*).⁴⁰ Fournier (2008: 529) připisuje nerůstovému hnutí snahu uniknout z ekonomiky, respektive ekonomismu jako dominantního (či dokonce tyranského) systému reprezentace a znovu vytvořit naše představy o ekonomických vztazích, identitách i činnostech v rámci jiných termínů. Jinými slovy, nahradit úzkou ekonomickou racionalitu důrazem na širší společenské a humanistické hodnoty demokracie, spravedlnosti a solidarity a vrátit rozhodování ze sféry ekonomie do sféry politiky (Fournier 2008: 533). Z našeho pohledu (Johanisová a kol. 2013) lze volit i opačnou strategii, která nespočívá v „úťeku z ekonomiky“, ale naopak v nároku a případně zápasu o vyjmutí definice a chápání ekonomiky z výlučného hájebství mainstreamové ekonomie a její redefinici, zejména rozšíření o nyní marginalizované oblasti nepeněžních vztahů (samozásobitelství, svépomoc, péče o děti apod.) a přírody. To neznamená zahrnutí a podřízení těchto oblastí logice mainstreamové ekonomie, ale předefinování základních ekonomických pojmů a modelů na základě změněných východisek.

Zůstává otázkou, zda heslo nerůstu poskytuje pro tento proces vhodný prostor. Pokud uvažujeme o růstu a nerůstu jako o dvojici opozit (Derrida 1976), odhalení dominance jedné části dvojice (růst) a její nahrazení druhou částí (nerůst) není optimálním řešením. Cílem je podle něj (Barnes 2000) obě části dvojice destabilizovat a zpochybnit nadřazenost jakékoli z nich. To na úrovni jazyka předpokládá najít nové klíčové pojmy, které se k dané dvojici vztahují, ale pokud možno ani jeden její pól nepreferují. V tomto smyslu nerůst zůstává jaksi v zajetí růstu, i když opakovaně hlásá snahu o jeho překonání. Zároveň si to ale uvědomuje a – do jisté míry záměrně – chce „pouze“ popouzet naše zaběhlé vzorce přemýšlení a na konečné řešení si neklade nárok.

Přesto si nerůst ve své akademické formě konkrétní otázky ohledně možného přechodu k nerůstové ekonomice a společnosti a jejich podobách samozřejmě klade. Dle Kallise (2012) jde zejména o následující aktuální výzkumné směry: 1. Převládající důraz na ekonomický růst jako politický i ekonomický cíl se může zdát v kontextu západního globalizovaného kapitalismu jako „přirozený“, existovaly a existují ale i jiné kultury, jejichž fungování má blíže k definici ekonomiky ustáleného stavu (viz výše). Zejména antropologie a historie mohou pomoci zodpovědět otázky: Jaké jsou institucionální, kulturní, ekologické a politické charakteristiky civilizací, kde zvyšování produkce a akumulace nehrálo tak významnou roli? Jaká dynamika

---

kontroly prostřednictvím monitorování a soustředění se na vykazatelný výkon přitom nepůsobí pouze zvnějšku, ale je lidmi osvojována jako základ jejich subjektivity a sebezpojetí“ (Stöckelová 2010: 61).

⁴⁰ V českém kontextu bychom možná řekli spíše „útek z ekonomismu“, který Binka (2012: kap. 3) definuje jako pronikání specifického stylu ekonomického uvažování do dalších oborů lidského bádání a snahu aplikovat toto ekonomické uvažování jako univerzálně platný výklad světa.

provázela fungování těchto společností? A jsou některé jejich charakteristiky relevantní pro dnešní situaci? 2. V industrializovaných ekonomikách významně vzrostla produktivita práce, ale (respektive částečně *a proto*) zároveň stagnuje či klesá zaměstnanost. I v rámci nerůstu často slyšíme návrhy na zkrácení pracovního týdne a větší míru „sdílení“ existujících pracovních míst, a také návrhy na zavedení tzv. základního příjmu (viz výše). Zároveň ale z biofyzikálního hlediska lze předpokládat, že produktivita práce v budoucnu naopak poklesne v souvislosti s rostoucími energetickými i peněžními náklady na těžbu fosilních paliv. Jaký lze tedy očekávat vývoj ohledně podob a forem lidské práce? Lze z makroekonomického, sociálního a zároveň environmentálního hlediska udržet fungování sociálního státu, případně zavést kratší pracovní týden či základní příjem v nerůstové ekonomice? Za jakých podmínek a s jakými dopady? 3. Zásadní otázkou případného přechodu k nerůstové ekonomice zůstává proces jejího prosazení při zachování či dokonce prohloubení demokratických principů rozhodování. Inspirací mohou být některá hnutí v jižních evropských státech (například tzv. *indignados* ve Španělsku), která v sobě spojují prvky nerůstu a principy přímé demokracie. Jak přesně tato hnutí fungují? Kteří aktéři a pomocí jakých procesů se snaží uskutečňovat sociální proměnu směrem k nerůstu? Do jaké míry se jim to daří v kontextu růstově založené ekonomiky? Dle Kallise (2012) je zodpovídání těchto a mnoha dalších otázek teprve ve svých počátcích, i když nerůstově zaměřená vědecká komunita se pomalu rozšiřuje.

Závěr

Hnutí (udržitelného) nerůstu i jeho akademická reflexe se rozvíjí v kontextu jisté deziluze z vývoje konceptu udržitelného rozvoje a pochybností o jeho možnostech motivovat, z hlediska udržitelnosti žádoucí, celospolečenská změny. Nerůst můžeme v tomto pojetí definovat jako demokratický, sociálně spravedlivý a environmentálně přínosný proces postupného snižování objemu produkce a spotřeby, který přispívá k lidské spokojenosti. Přestože se cíle konceptů nerůstu a udržitelného rozvoje v jeho „silné“ variantě v mnoha ohledech překrývají, převládnutí „slabého“ pojetí udržitelnosti a jeho transformace například v „zelený růst“ motivovalo hnutí nerůstu krom jiného k volbě svého kontroverzního názvu.⁴¹

Nerůstová argumentace vychází z širokého spektra myšlenkových zdrojů, které zahrnují zejména environmentální etiku, kritiku utilitarismu, kritiku rozvoje, ekologickou ekonomii, kritiku současné formy demokracie a politiky a téma spravedlnosti. Ve své aktivistické i akademické formě se hnutí nerůstu vyvíjelo po roce 2000 zejména ve Francii, Itálii a Španělsku, v menším rozsahu pak v mnoha dalších zemích. Svým apelem na celospolečenskou změnu se nerůst liší od konceptů dobrovolné skromnosti či tzv. downshiftingu a může být interpretován jako přechodná fáze k tzv. ekonomice ustáleného stavu. Jedním z klíčových argumentů nerůstového hnutí je kritika ekonomismu a depolitizace veřejného prostoru, která zaznívá (ovšem bez odvolávky na nerůstové hnutí) i v českém prostředí.

V rámci nerůstové aktivistické i akademické debaty zůstává stále mnoho otázek otevřených. Mezi aktuální výzkumná témata patří například studium fungování kultur, které nebyly

⁴¹ Explicitně pojmenovaný Nerůst lze již v „udržitelný“, „zelený“ či „chytrý“ růst překlopit jen stěží.

tak výrazně růstově zaměřené, podoby práce a zaměstnanosti v kontextu případné nerůstové ekonomiky či existující skupiny a procesy uvádění nerůstových principů do praxe.

Literatura

- ADAMS William M. *Green development: Environment and sustainability in a developing world*. 3. vyd. Routledge: London, 2009. ISBN 978-0-415-39508-3.
- BARNA, Lukáš. *Vývoj environmentálního myšlení u Václava Klause*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra environmentálních studií.
- BARNES Trevor J. Deconstruction. In JOHNSTON Ron, Derek GREGORY, Geraldine PRATT a Michael WATTS (eds.). *The dictionary of human geography*. 4th ed. Oxford: Blackwell Publishers, s. 155–157. ISBN 0-631-20561-6.
- BAYKAN, Baris Gençer. From limits to growth to degrowth within French green politics. *Environmental Politics*, 2007, roč. 16, č. 3, s. 513–517. ISSN 0964-4016.
- BIANCIARDI, Carlo, Enzo TIEZZI a Sergio ULGIATI. Complete recycling of matter in the frameworks of physics, biology and ecological economics. *Ecological Economics*, 1993, roč. 8, č. 1, s. 1–5. ISSN 0921-8009.
- BIANCIARDI, Carlo, Enzo TIEZZI a Sergio ULGIATI. Response. The „recycle of matter” debate. Physical principles versus practical impossibility. *Ecological Economics*, 1996, roč. 19, č. 3, s. 195–196. ISSN 0921-8009.
- BINKA, Bohuslav. *Zelený extremismus. Ideje a mentalita českých environmentálních hnutí*. 1. vyd. Masarykova universita: Brno, 2008. ISBN 9788021047914.
- BLUMER, Herbert. *Symbolic interactionism: Perspective and method*. New Jersey: Prentice Hall, 1969. ISBN 052005675-2.
- CASTORIADIS, Cornelius. Reflections on “rationality” and “development”. *Thesis*, 1985, roč. 10/11, č. 1, s. 18–35.
- CATTANEO, Claudio. Investigating neorurals and squatters’ lifestyles: personal and epistemological insights on participant observation and on the logic of ethnographic investigation. *Athenea Digital*, 2006, č. 10, s. 16–40. ISSN 1578-8946.
- CATTANEO, Claudio. The experience of rurban squats in Colserolla, Barcelona: What kind of degrowth? *Journal of Cleaner Production*, 2010, roč. 18, č. 6, s. 581–589. ISSN 0959-6526.
- DALY, Herman Edward. *Steady-state economics: Second edition with new essays*. 2. vyd. London: Earthscan, 1992. ISBN 1-55963-072-8.
- DALY, Herman Edward. *Beyond growth: The economics of sustainable development*. Boston: Beacon Press, 1996. ISBN 978-080704709-5.
- DALY, Herman Edward a Joshua FARLEY. *Ecological economics: Principles and applications*. Washington: Island Press, 2004. ISBN 1-55963-312-3.
- D’ALISA, Giacomo, David BURGALASSI, Hali HEALY a Mariana WALTER. Conflict in Campania: Waste emergency or crisis of democracy. *Ecological Economics*, 2010, roč. 70, č. 2, s. 239–249. ISSN 0921-8009.
- D’ALISA, Giacomo. 2012, osobní sdělení.
- DEB, Debal. *Beyond Developmentality. Constructing inclusive freedom and sustainability*. Earthscan: London, 2009. ISBN 1844077128.
- DELLA PORTA, Donatella a Mario DIANI. *Social movements: An introduction*. Oxford: Blackwell, 2006. ISBN 1405102829.

- DEMARIA, Federico, Francois SCHNEIDER, Filka SEKULOVA a Joan MARTINEZ-ALIER. What is degrowth? From an activist slogan to a social movement. *Environmental Values*, 2013, roč. 22, č. 2, s. 191–215. ISSN 0963-2719.
- DERRIDA, Jacques. *Of grammatology*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1976. ISBN 0-8018-1841-9.
- DIETZ, Simon a Eric NEUMAYER. Weak and strong sustainability in the SEEA: Concepts and measurements. *Ecological Economics*, 2007, roč. 61, č. 4, s. 617–626. ISSN 0921-8009.
- DRESNER, Simon. *The principles of sustainability*. London: Earthscan, 2008. ISBN 184407496X.
- ELLUL, Jacques. *The Technological Bluff*. Grand Rapids: Eerdmans, 1988. ISBN 080280960X.
- ESCOBAR, Arturo. Latin America at a crossroads. Alternative modernizations, post-liberalism, or post-development? *Cultural Studies*, 2010, roč. 24, č. 1, s. 1–65. ISSN 0950-2386.
- ESTY, Daniel C. a Andrew WINSTON. *Green to gold. How smart companies use environmental strategy to innovate, create value, and build competitive advantage*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2009. ISBN 0470393742.
- ETZIONI, Amitai. Voluntary simplicity: Characterization, select psychological implications, and societal consequences. *Journal of Economic Psychology*, 1998, roč. 19, s. 619–643. ISSN 0167-4870.
- FATHEUER, Thomas. *Buen Vivir. A brief introduction to Latin America's new concepts for the good life and the rights of nature*. Berlin: Heinrich Böll Stiftung, 2010. ISBN 978-3-86928-059-2.
- FOURNIER, Valérie. Escaping from the economy: the politics of degrowth. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 2008, roč. 28, č. 11/12, s. 528–545. ISSN 0144-333X.
- FRAŇKOVÁ, Eva. *Ničí práce svět? Použitelnost 2. termodynamického zákona a pojmu entropie v environmentální argumentaci*. Brno, 2007. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra environmentálních studií.
- FRAŇKOVÁ, Eva. Pro myšlenku nerůstu je krize přínosem. Rozhovor s Françoisem Schneiderem. *Sedmá generace*, 2012, roč. 21, č. 1, s. 7–10. ISSN 1212-0499.
- FROMM, Erich. *To have or to be*. New York: Continuum, 1976/2007. ISBN 0826417388.
- FUNTOVICZ, Silvio O. a Jerome R. RAVETZ. The worth of a songbird: Ecological economics as a post-normal science. *Ecological Economics*, 1994, roč. 10, č. 3, s. 197–207. ISSN 0921-8009.
- GEORGESCU-ROEGEN, Nicholas. *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge: Harvard University Press, 1971, dotisk 1999. ISBN 0-262-54068-1.
- GHAZI, Polly a Judy JONES. *Downshifting. The guide to happier, simple living*. London: Hodder and Stoughton, 2004. ISBN 0340834021.
- GÓMEZ-BAGGETHUN, Erik a Manuel RUIZ-PÉREZ. Economic valuation and the commodification of ecosystem services. *Progress in Physical Geography*, 2011, roč. 35, č. 5, s. 613–628. ISSN 0309-1333.
- GORZ, André. *Ecology as politics*. Montreal: Black Rose Books, 1980. ISBN 0-919618-67-7.
- GORZ, André. *Capitalism, Socialism, Ecology*. London: Verso, 1994. ISBN 086091-611-1.
- GRINEVALD, Jacques. *Science et développement: esquisse d'une approche socio-épistémologique*. La Pluralité des Monde, Cahiers de l'IUED, Genève/Paris, 1975, č. 1, s. 31–97.
- HARDI, Peter a André MARTINUZZI. *Sustainable development in Europe: Concepts, evaluation and applications*. Cheltenham: Edward Elgar, 2007. ISBN 9781845428310.
- HOPWOOD, Bill, Mary MELLOR a Geoff O'BRIEN. Sustainable development. Mapping different approaches. *Sustainable Development*, 2005, roč. 13, č. 1, s. 38–52. ISSN 1099-1719.
- CHARBONNEAU, Bernard. *Le jardin de Babylone*. Paris: Gallimard, 1969, repr. 2002. *Encyclopédie des nuisances*. ISBN 291038618X.
- ILLICH, Ivan. *Tools for Conviviality*. London: Calder and Boyars, 1973. ISBN 1842300113.
- ILLICH, Ivan. *Shadow Work*. Marion Boyars: Boston/London, 1981. ISBN 0714527114.

- JACKSON, Tim. *Prosperity without growth. Economics for a finite planet*. London: Earthscan, 2009. ISBN 978-1-84407-894-3.
- JOHANISOVÁ, Naďa. Nerůst, odrůst, úbytek: Západní hnutí Decroissance navrhuje, jak uniknout ekonomii. *A2, kulturní čtrnáctideník*, 2010, roč. 6, č. 8, s. 35. ISSN 1803-6635.
- JOHANISOVÁ, Naďa. Spor o ekonomický růst: K otázkám dluhu, životního prostředí a ekonomického (ne)růstu. *Respekt*, 2012, roč. 23, č. 19, s. 78–79. ISSN 0862-6545.
- JOHANISOVÁ, Naďa, Tim CRABTREE a Eva FRAŇKOVÁ. Social enterprises and non-market capitals: A path to degrowth? *Journal of Cleaner Production*, 2013, roč. 38, s. 7–16. ISSN 0959-6526.
- KALLIS, Giorgos a Joan MARTINEZ-ALIER. Caps yes, but how? A response to Alcott. *Journal of Cleaner Production*, 2010, roč. 18, č. 15, s. 1568–1571. ISSN 0959-6526.
- KALLIS, Giorgos. In defence of degrowth. *Ecological Economics*, 2011, roč. 70, č. 5, s. 873–880. ISSN 0921-8009.
- KALLIS, Giorgos. Degrowth research since the Barcelona conference: progress and prospectives. *Third International Conference on Economic Degrowth*. [online], Venice: Università di IUAV di Venezia, 23. 9. 2012. [cit. 5. 5. 2013]. Dostupné z: http://www.postwachstum.de/data/postwachstum/user_upload/Texte/Kallis_Talk_Venice2012.pdf.
- KERSCHNER, Christian. Economic de-growth vs. steady-state economy. *Journal of Cleaner Production*, 2010, roč. 18, č. 6, s. 511–518. ISSN 0959-6526.
- KORTEN, David. *Agenda for a New Economy*. San Francisco: Berrett-Koehler, 2008. ISBN 1605093750.
- KORTEN, David. Rio+20: A defining choice. *Yes! Magazine* [online], 15. 6. 2012. [cit. 31. 8. 2012]. Dostupné z: <http://www.yesmagazine.org/blogs/david-korten/rio-20-a-defining-choice>.
- KUMARAPPA, Joseph Cornelius. *Why the village movement? A plea for a village centred economic order in India*. Kashi: Akhil Bharat Sarva Seva Sangh, 1960. ISBN 1179962486.
- LATOUCHE, Serge. Pour une société de décroissance: *Le monde diplomatique* [online]. 2003, s. 18–19. [cit. 31. 8. 2012]. Dostupné z: <http://www.monde-diplomatique.fr/2003/11/LATOUCHE/10651>.
- LATOUCHE, Serge. *Petit Traité de la Décroissance Sereine*. Paříž: Ed. Fayard/Mille et une Nuits, 2007. ISBN 9782755500073. (česky: *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. 1. vyd. Beroun: Za tráti, 2012.)
- LATOUCHE, Serge. Degrowth. *Journal of Cleaner Production*, 2010, roč. 18, č. 6, s. 519–522. ISSN 0959-6526.
- LIBROVÁ, Hana. *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. 1. vyd. Brno: Veronica, 1994. ISBN 8085368188.
- LIEGEY, Vincent. *Re-politicising society, re-socialising politics with degrowth*. Parti pour la décroissance [online]. 2012 [cit. 31. 8. 2012]. Dostupné z: <http://www.partipourladecroissance.net/?p=7085>.
- LIEGEY, Vincent. *The Political Snail's Strategy, Association d'Objecteurs de Croissance (AdOC), French Degrowth Political Movement* [online]. 2013. Dostupné z: <http://www.barcelona.degrowth.org/uploads/media/liegey.pdf>.
- MARTINEZ-ALIER, Joan. *Ecological economics. Energy, environment and society*. Oxford: Basil Blackwell, 1987. ISBN 0631157395.
- MARTINEZ-ALIER, Joan. *The environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation*. Cheltenham: Edward Elgar, 2002. ISBN 1-84376-486-5.
- MARTINEZ-ALIER, Joan. Options for socially sustainable economic degrowth. In *Socially sustainable degrowth*. Proceedings of a workshop in the European Parliament, 16. 4. 2009. Dostupné z: http://www.clubofrome.at/archive/pdf/degrowth_brussels.pdf.
- MARTINEZ-ALIER, Joan, Giorgos KALLIS, Sandra VEUTHEY, Mariana WALTER a Leah TEMPER. Social metabolism, ecological distribution conflicts, and valuation languages. *Ecological Economics*, 2010a, roč. 70, č. 2, s. 153–158. ISSN 0921-8009.

- MARTINEZ-ALIER, Joan, Unai PASCUAL, Franck-Dominique VIVIEN a Edwin ZACCAI. Sustainable de-growth: Mapping the context, criticisms and future prospects of an emergent paradigm. *Ecological Economic*, 2010b, roč. 69, č. 9, s. 1741–1747. ISSN 0921-8009.
- MARTINEZ-ALIER, Joan. The EROI of agriculture and the Via Campesina. *Journal of Peasant Studies*, 2011, roč. 38, č. 1, s. 145–160. ISSN 0306-6150.
- MAUSS, Marcel. *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*. [online]. PUF: Paříž, 1924/2007 V anglické verzi esej *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. Dostupné z: http://goodmachine.org/PDF/mauss_gift.pdf.
- MAX-NEEF, Manfred. *Human Scale Development*. New York: Apex Press, 1991. ISBN 0-945257-35-X.
- MAYUMI, Kozo. *The Origins of Ecological Economics: The Bioeconomics of Gerogescu-Roegen*. London: Routledge, 2003. ISBN 9780415235235.
- MISHAN, Ezra J. *Spor o ekonomický růst*. Praha: SLON, 1994. ISBN 80-901424-3-5.
- MOLDAN, Bedřich. Bedřich Moldan: Summit Rio+20 rozhodně žádným velkým úspěchem neskončí. Rozhovor Jana Stejskala s Bedřichem Moldanem. *Ekolist* [online]. 2012 [cit. 13. 6. 2012]. Dostupné z: [http://ekolist.cz/publicistika/rozhovory/bedrich-moldan-summit-rio-20-rozhodne-zadnym-velkym-uspechem-neskonci?sel_ids=1&ids\[x884bf6ca7d069eed6d7dd4e1accf19\]=1#disc](http://ekolist.cz/publicistika/rozhovory/bedrich-moldan-summit-rio-20-rozhodne-zadnym-velkym-uspechem-neskonci?sel_ids=1&ids[x884bf6ca7d069eed6d7dd4e1accf19]=1#disc).
- MONBIOT, George. After Rio, we know. Governments have given up on the planet. *The Guardian* [online]. 2012 [cit. 25. 6. 2012]. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/jun/25/rio-governments-will-not-save-planet>.
- MOUFFE, Chantal. *On the political*. London: Routledge, 2005. ISBN 0415305217.
- NEW ECONOMIC FOUNDATION. *21 hours. Why a shorter working week can help us all to flourish in the 21st century*. New Economics Foundation: London. [online]. 2012. [cit. 25. 6. 2012] Dostupné na <http://www.neweconomics.org/publications/21-hours>.
- NOVÁČEK, Pavel. *Udržitelný rozvoj*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2011. ISBN 8024427958.
- ODUM, Howard Thomas a Elisabeth C. ODUM. *The Prosperous Way Down*. University Press of Colorado: Boulder, 2001. ISBN 0870816101.
- OECD. *Towards green growth* [online]. Organisation for economic co-operation and development, 2011. Dostupné na <http://www.oecd.org/greengrowth/48224539.pdf>.
- OSTROM, Elinor. Private and common property rights. In BOUCKAERT, Boudewijn a Gerrit DE GEEST (eds.). *Encyclopedia of law and economics*. 2. vyd. Ghent: Edward Elgar & University of Ghent, 2000, s. 53–106. ISBN 1 85898 958 X.
- POLANYI, Karl. *The great transformation*. New York: Rinehart, 1944. ISBN 080705643X.
- POLIMENI, John, Kozo MAYUMI, Mario GIAMPIETRO a Blake ALCOTT. *The myth of resource efficiency. The Jevons paradox*. London: Earthscan, 2009. ISBN 1844078132.
- PORKERTOVÁ, Jitka. *Downshifting – cesta ke spokojenějšímu životu?* Brno, 2012. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra environmentálních studií.
- RAVENTÓS, Daniel. *Basic income: The material conditions of freedom*. 1. vyd. London: Pluto, 2007. ISBN 9780745326306.
- RAVETZ, Jerry a Silvio FUNTOWICZ. Post-Normal Science – An Insight Now Maturing. Editorial. *Futures*. 1999, roč. 31, č. 7, s. 641–646. ISSN 0016-3287.
- REDCLIFT, Michael. Sustainable development (1987–2005): Exploring the contradictions. An oxymoron comes of age. *Sustainable development*, 2005, roč. 13, č. 4, s. 212–227. ISSN 1099-1719.
- SADÍLKOVÁ, Lenka. *Teorie a praxe décroissance*. Brno, 2011. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra environmentálních studií.
- SAHLINS, Marshall. *Stone Age Economics*. 1. vyd. New York: Aldine de Gruyter, 1972. ISBN 0202010996.
- SEDLÁČEK, Tomáš a David ORRELL. *Soumrak Homo economicus. Rozhovor s Romanem Chlupatým*. Praha: 65. pole, 2012. ISBN 978-80-87506-07-3.

- SEURING, Stefan a Martin MULLER. From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production*. 2008, roč. 16, č. 15, s. 1699–1710. ISSN 0959-6526.
- SEYFANG, Gill. Community currencies: Small change for a green economy. *Environment and Planning — Part A*. 2001, roč. 33, č. 6, s. 976–996. ISSN 0308-518X.
- SCHNEIDER Francois, Giorgos KALLIS a Joan MARTINEZ-ALIER. Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction to this special issue. *Journal of Cleaner Production*. 2010, roč. 18, č. 6, s. 511–518. ISSN 0959-6526.
- SCHUMACHER, Ernst Friedrich. *Small is beautiful: A study of economics as if people mattered*. 1. vyd. London: Blond and Briggs, 1973. ISBN 0881791695.
- SODDY, Frederick. *Wealth, Virtual Wealth and Debt. The solution of the economic paradox*. 1. vyd. London: George Allen & Unwin, 1921.
- STOCKELOVÁ, Tereza. Spočítej a panuj: De/politika kalkulace. In BĚLOHRADSKÝ, Václav a kol. *Kritika depolitizovaného rozumu: Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. 1. vyd. Praha: Grimmus, 2010, s. 61–76. ISBN 978-80-902831-6-9.
- SWYNGEDOUW, Erik. Impossible sustainability and the post-political condition. (Reprint) In CERRETA, Maria, Grazia CONCILIO a Valeria MONNO (eds.). *Making strategies in spatial planning*. Urban and landscape perspectives. 2010. Dordrecht: Springer Science+Business Media B.V. ISBN 978-90-481-3106-8.
- TOURAINÉ, Alain. *The voice and the eye*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University press, 1981.
- UNITED NATIONS. *The future we want. Draft resolution*. [online] New York: United Nations General Assembly, 2012a. Dostupné z: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N12/436/88/PDF/N1243688.pdf?OpenElement>.
- UNITED NATIONS. *Resilient people, resilient planet. A future worth choosing*. [online] New York: United Nations, 2012b. Dostupné z: http://www.un.org/gsp/sites/default/files/attachments/GSP_Report_web_final.pdf.
- VAN DEN BERGH, Jeroen C.J.M. a Ruud de MOOIJ. Growth and the environment in Europe: a guide to the debate. *Empirica*. 2002, roč. 29, č. 2, s. 79–91. ISSN 0340-8744.
- VAN DEN BERGH, Jeroen C.J.M. Environment versus growth: a criticism of ‚degrowth‘ and a plea for ‚a-growth‘. *Ecological Economics*. 2011, roč. 70, č. 5, s. 881–890. ISSN 0921-8009.
- VAVROUŠEK, Josef. Závod s časem. *Literární noviny*, 1993, roč. 49, č. 9, str. 1–3. ISSN 1210-0021.
- VICTOR, Peter. Questioning economic growth. *Nature*, 2010. Vol. 468, str. 370–371. ISSN 0028-0836.
- WALTER, Mariana a Joan MARTINEZ-ALIER. How to be heard when nobody wants to listen. Community action against mining in Argentina. *Canadian Journal of Development Studies*, 2010, roč. 30, č. 1–2, str. 281–302. ISSN 0225-5189.
- WORLD BANK. *World development report 2003: Sustainable development in a dynamic world*. 1. vyd. Washington D.C.: World Bank, 2003. ISBN 7-5005-6654-9.
- WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT. *Our Common Future*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 1987. ISBN 978-0192820808.
- ZNEBEJÁNEK, František. *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-31-1.
- ŽIŽEK, Slavoj. Carl Schmitt in the age of post-politics. In MOUFFE, Chantal (ed.). *The challenge of Carl Schmitt*. 1st ed. London: Verso, 1999a, s. 18–37. ISBN 1859842445.
- ŽIŽEK, Slavoj. *The ticklish subject. The absent centre of political ontology*. 2nd ed. London: Verso, 1999b. ISBN 1859842917.

Autorky

Eva Fraňková pracuje jako odborná asistentka na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Aktuálně se věnuje výzkumu materiálových, energetických a peněžních toků v oblasti místní produkce potravin, výzkumu místní nepeněžní výměnné sítě (LETS) v Brně a formulaci rozpoznávacích indikátorů pro sociální podniky. Dlouhodobě se zajímá o téma místní produkce a spotřeby a koncept udržitelného nerůstu, působí také v občanském sdružení NaZemi.

Kontakt: 144194@mail.muni.cz.

Nada Johanisová působí jako odborná asistentka na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Zabývá se ekonomickými souvislostmi environmentálních a sociálních problémů a ekologickou ekonomikou. K jejím hlavním zájmům patří skryté předpoklady ekonomie středního proudu a ekonomické alternativy na komunitní úrovni. Je autorkou publikací *Living in the Cracks: A Look at Rural Enterprises in Britain and the Czech Republic* (2005) a *Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem: výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku* (2008).

Kontakt: 380230@mail.muni.cz.